

О.П. Поліщук, канд. філос. наук

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОШУК І ЦІННІСНІ ОРІЕНТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОСТІ

В процесі життя, пізнання, творчості інформаційні взаємодії в системі "людина-світ" відіграють важливу роль, оскільки дають їй можливість адаптуватися до ситуації чи її опанувати, вирішивши спричинену нею проблему.

Інформація, як відомо, є не речовинною субстанцією, невіддільною від речовини та енергії, як її носіїв. При взаємодії людини з різноманітними об'єктами дійсності інформація нею набувається, інтерпретується, сприймається, відсіюється, втрачається, трансляється. При енерго-речовинно-інформаційних взаємодіях людського організму з середовищем вона виступає підґрунтям людської діяльності та поведінки. Ідеальна інформація — набуті особистістю знання про світ і себе, є необхідною основою пізнавальної активності і творчого пошуку митця та винахідника, вченого й раціоналізатора.

Творчий процес можна вважати ситуацією, що характеризується недостатньою поінформованістю митця, вченого, винахідника про зміст і конкретну спрямованість їх творчого пошуку, шляхи та засоби досягнення позитивного результату. Іншими словами, така ситуація має високий ступінь невизначеності для особистості, включеної в творчий процес. Зміст і наслідки її активності тут носять гіпотетично-пошуковий характер. Приріст знання у даному випадку дає змогу зорієнтуватися в ситуації та оптимізує творчість, посилюючи її результативність.

Для нашого дослідження представляє інтерес ідеальна інформація і шляхи її набуття у процесі творчості. Точніше специфіка інформаційного пошуку в системі "особистість як суб'єкт творчості-дійсність". В

процесі роздуму будемо виходити з таких міркувань. Насамперед, що інформація — це сукупність знання, набутого особистістю внаслідок різноманітних взаємодій з природними і техногенними об'єктами, міжособистісного спілкування, трансляції досвіду, рефлексії.

Увага буде зосереджена не на засобах набуття чи трансляції інформації, а на змісті та формі інформаційного сигналу (повідомлення), значимого для суб'єкта творчості. Ми будемо абстрагуватися від кількісних характеристик інформаційного сигналу (повідомлення), зосереджуючи увагу на його якісній стороні і значенні для продуктивності творчого акту.

Інформаційну взаємодію в системі "особистість-світ" можна трактувати через поняття явної та неявної інформації. Під явною інформацією ми будемо розуміти і актуально сприйняті серед наявних інформаційних потоків дані. А інформаційні **сити** нали та повідомлення, котрі знаходяться ні периферії сприйняття локусу уваги, вважатимемо неявною інформацією.

Інформаційний пошук є розпізнаванням і набуттям потрібної для вирішення якогось завдання (пізнавального, творчого, практичного) інформації. Можна розрізнити в його структурі окремі компоненти, саме: мимовільне набуття інформації; доцільне розпізнавання і фіксування інформаційних даних; пошук за усталеною, зазначеною чи набутою в попередньому, схемою мислення чи дії; відслідковуванні змін інформаційного поля заради коригування дій, поведінки тощо. Інформаційний пошук буде нами вважатися важливим ніком впливу на людське сприйняття, мислення і поведінку. Він де термінується з

нашої точки зору, як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками творчого акту. В процесах набуття і переробки інформації людиною, на нашу думку, важливе значення має особистісно-мотиваційний критерій її оцінки та інтерпретації. Іншими словами, ми дотримуємось думки про суттєву відмінність процесів переробки інформації людиною і технічними пристроями. Людина для нас не виступає аналогом дуже складного біологічного комп'ютера. Інформаційні взаємодії у неї мають інший характер протікання. При рішенні творчого завдання вона використовує особливі евристичні прийоми, а не здійснює просто послідовну оцінку всіх можливих варіантів (як це робиться комп'ютером). Тому може навіть інтуїтивним шляхом знайти вірне рішення нагальної проблеми. Тобто, природа інформаційного пошуку, оцінки та відбору інформаційного сигналу у людини і технічного пристрою, на нашу думку, відмінна.

Які ж можна окреслити специфікуючі характеристики пошуку та інтерпретації інформаційних сигналів людиною у процесі творчості? Спробуємо осмислити це питання. Завдання, котре ставиться автором, полягає у наступному: осмислити гносеологічні та естетичні засади і специфіку пошуку, обробки та відбору інформації особистістю, включеною в творчий процес — митцем, вченим тощо. Тобто, проаналізуємо мотиваційно-особистісний аспект творчості з гносеолого-естетичних позицій. Точніше, розглянемо проблему впливу стереотипізації, догматизму та символізації мислення митця, вченого, винахідника на результативність їх творчості у контексті інформаційного пошуку. Це необхідно для виявлення (чи заперечення) залежності пізнавальних і естетичних ціннісних орієнтацій суб'єкта творчості та продуктивності його творчої діяльності.

Проблема інформаційного пошуку досліджується, передусім, когнітивною психологією. В її межах людина трактується "каналом зв'язку з обмеженою пропускнуою можливістю" (Б.М. Величковський, П. Ліндсей, Д. Норман тощо). Тут підкреслюється обмеженість людських пізнавальних можливостей при набутті та обробці інформації. Зокрема, зазначається вибірковість і спря-

мованість уваги. Людина не спроможна, як виявили дослідження, одночасно фіксувати зміст двох різних інформаційних сигналів. Має місце коливання уваги, без втоми протягом тривалого часу важко зосереджено фіксувати інформаційний сигнал чи повідомлення. Увага має певний обсяг — неможливо після короткочасної одноразової появи запам'ятати більше 5—7 об'єктів, логічно не пов'язаних між собою.

В концепціях психологічної установки підкреслюється, що в творчості і пізнанні власне пізнавальний момент ґрунтується на процесах перероблення, опрацювання інформації, і він нерозривно пов'язаний з емотивним і конативним процесами (Т. Кеніг, О.М. Лебедев-Любимов, К. Ротцол, Ч. Сендідж, В. Фрайбургер). Тобто, вчинок або думка людини з такої точки зору вважається результатом сумарно впливаючих на неї ситуативних факторів.

Дослідження, здійснені в межах психологічних розвідок, засвідчують, передусім, складність творчого акту в плані його детермінації та дають цінні емпіричні дані, котрі можна інтерпретувати з гносеолого-естетичних позицій. Також вони є важливими для нашого дослідження ще й тому, що проблема зв'язку інформаційного пошуку та ціннісних орієнтацій суб'єкта творчості недостатньо опрацьовується власне в межах філософського аналізу. Серед філософських публікацій насамперед слід відзначити працю М.О. Кузнецова, М.Л. Мухелішвілі, Ю.А. Шнайдера "Інформаційна взаємодія як об'єкт наукового дослідження" (перспективи інформатики), в якій здійснено аналіз інформаційної взаємодії у контексті пізнання. Ними інформаційною взаємодією називається "процес обміну даними (інформацією), що призводить до зміни знання хоча б одного з отримувачів цих даних."¹ На думку вказаних авторів, в залежності від природи об'єктів взаємодії можна виділити інформаційні взаємодії в змішаних, природних та штучних системах. В науковій творчості найчастіше людина виступає елементом змішаної взаємодії. І щоб інформація якнайкраще сприйнялась необхідно, щоб адресат (приймач) мав здатність та можливість її адекватно набутти і засвоїти. Необхідно серед праць, котрі викликали у нас інтерес, також зазначити монографію У.І. Ри-

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ДОЛЯ ЛЮДИНИ

жинашвілі "Естетична інформація. Досвід застосування ідей семіотики і теорії інформації до аналізу деяких проблем естетики", в якій застосовані ідеї теорії інформації при вивченні художніх процесів. В ній автор дійшов думки, що кожен твір мистецтва виступає інформаційним повідомленням, в якому у специфічній формі фіксується стиль мислення і емоційно-почуттєвий стан його творця. В творах з автонімним використанням знаків (музика, архітектура тощо) художній образ твориться на основі контекстів, котрі виражають стани і погляди їх автора. При неавтонімному використанні знаків та їх сполучень у художньому творі, гама психічних станів митця та його ідеї транслюються через своєріддя обраної форми та ідейного наснаження змісту конкретного відтворення різноманітних об'єктів і ситуацій дійсності у плані їх відбору й типізації.

З нашої точки зору, пошук цінної для суб'єкта художньої і наукової творчості інформації має суто вибірковий, іноді упереджений характер. Тому далеко не завжди відсутність позитивного результату в творчості обумовлена тільки об'єктивними чинниками творчого акту: складністю поставленого завдання, новизною предмета осмислення або що. Як ми вважаємо, не менш важливу роль відіграють його суто суб'єктивні моменти. Кожна людина з часом формує в собі певні навички, схеми набуття, інтерпретації та використання інформації. Митець і вчений не виключенням в даному випадку. Тут має місце ситуація, яку можна образно охарактеризувати такими словами О.Уайльда: "Я не можу керувати напрямом вітру, але завжди можу так поставити паруса, щоб досягти своєї мети". Суб'єкт творчості (незалежно від конкретної сфери реалізації творчого пошуку) має експліцитно та імпліцитно сформовані пізнавальні й естетичні стереотипи, установки, ідеали, котрі впливають на творчий процес. Так, він може використовувати інтуїтивні судження типу: "Подобається-не подобається", "Добре-погано", "Приємно-

неприємно", котрі раціонально не обґрунтовуються, але виступають регулятором його вчинків і думок. Згадаймо хоча б твердження А.Пуанкаре про те, що істина завжди красива, і це не можна сказати про похибку у творчому пошуці.

Іншими словами, при аналізі проблеми детермінації інформаційного пошуку ціннісними орієнтаціями особистості, включеної в творчий процес, важливо враховувати передусім вплив стереотипізації мислення суб'єкта творчості на результативність його діяльності. Тому, що як влучно стверджується в афоризмі Козьми Прутькова, багато речей для нас не зрозумілі не через те, що наші знання недолугі, але тому, що дані предмети не входять в коло наших понять.

Стереотипізація* мислення є складним психологічним, гносеологічним, естетичним феноменом, пов'язаним з відбором та інтерпретацією інформації у процесі творчості. Це набуття інформації, її інтерпретування та оцінка, оперування нею на основі певних сформованих раніше уявлень, схем сприймання, пізнавальних установок, шаблонів дій у творчому акті, переконань, ціннісних орієнтацій тощо. Її механізм полягає у своєрідному відборі й впорядкуванні інформації — класифікації та тлумаченні інформаційних сигналів і повідомлень через їх співвіднесення до відомого чи подібного (наприклад, явищ, ідеалів, цінностей). Тобто, за аналогією на основі подібності (гомогенної і гетерогенної) схожі характеристики одних об'єктів приписуються іншим, котрі представляють інтерес для суб'єкта творчості. Так, в художньому пізнанні і творчості таку роль відіграють метафори. Іншими словами, при стереотипізації мислення суб'єкт творчості найчастіше за інерцією використовує певні схеми, шаблони, установки та подібне у пізнанні і творчій діяльності. Але слід враховувати, що стереотипізація може набувати різних форм — консерватизму і догматизму, природа котрих достатньо відмінна.

Консерватизм" мислення в творчій діяльності ґрунтується на людській схиль-

* Стереотипізація (від грец. stereos — твердий та typos — відбиток) — набуття та використання особистіст стереотипів як відносно стійких переконань, позицій, мотивів, дій. " Консерватизм (франц. conservatisme, від лат. conservo - зберігати, охороняю) - це прихильність до звичного, усталеного, торованого, традиційного.

ності дотримуватись точки зору, уявлення, Позичії, моделі дії, котрі були апробовані особистістю раніше й виявили своє позитивне значення в її творчому доробкові і пізнанні. Тобто, це тенденція до недооцінювання незвичного, нетипового, принципового нового, неявного, з чим зустрічається митець або вчений при інформаційному опрацюванні актуальної проблеми.

Догматизм* в творчому процесі виступає способом мислення та дій, внаслідок якого людиною використовуються неадекватні через застарілість знання, ідеї, правила, методи тощо, набуті найчастіше через привласнення чужого досвіду. В творчості подібна позиція особистості формує її некритичне ставлення до інформації. Тут абсолютизується цінність власної позиції і схеми дій, вони потрактовуються як щось безсумнівно вірне та важливе. Бездоказово певна думка, вчення, позиція та подібне вважаються істинними чи цінними.

Якщо можна образно так сказати, то консерватизм мислення є "часовою інерцією" при опрацюванні творчого завдання, а догматизм — "концептуальною інерцією" у творчому акті, яка засвідчує відсутність власне новаційності та самобутності пошуків митця, вченого, винахідника в їх творчих прагненнях.

В який же спосіб можна подолати негативні наслідки стереотипізації мислення в творчій діяльності? Адже при інтерпретації інформації людина керується передусім власними установками, мотивами, ціннісними орієнтаціями тощо. Тобто, достатньо часто переоцінює правильність власних думок та дій. З нашої точки зору, сприяти цьому може наявність у особистості в розвинутій формі естетичної ціннісної орієнтації. Щоб не бути голослівними, наведемо декілька прикладів.

А.Кекуле увійшов в історію людської культури та науки насамперед як видатний хімік. Менш відомим є той факт, що він був з дитинства художньо обдарованою людиною. В дитячі та юнацькі роки він проявляв блискучі літературні здібності. Пізніше захопився архітектурою. За його проектом було побудовано три будинки.

Адже, в університеті він спочатку навчався, щоб стати архітектором. Згодом захопившись хімією, віддав перевагу саме їй.² Можливо, саме через розвиненість своєї естетичної культури він зміг так "архітектурно" створити модель бензолу. Л.Больцман все життя захоплювався музикою, навіть часто влаштовував домашні концерти. Він блискуче сам грав на фортепіано, був учнем знаменитого композитора А. Брукнера.³ Але прославився Больцман не як митець, а як вчений. М.Планк теж мав незаурядні музичні здібності. Умів грати не тільки на фортепіано, а й органі. Після закінчення гімназії пробував сили в музичній композиції, вивчав класичну філологію, і не знав ким краще стати: письменником чи музикантом.⁴ Він цінується нами передусім як Нобелівський лауреат з фізики. Але хто знає, відбувся б "великий Планк" як вчений, якби він так не захоплювався все життя музикою? Чи була б такою успішною творчість Кекуле, якби він не цікавився архітектурою? Далеко не просто дати відповідь на такі питання.

З нашої точки зору, ігнорувати факт захоплення багатьох вчених, мислителів, винахідників в дитинстві, юності чи протягом життя взагалі художньою творчістю або художньо-рецептивною діяльністю не варто. Корисним в даному випадку буде спроба осмислення впливу естетичних ціннісних орієнтацій, котрі були їм властиві, на результативність їх творчої діяльності. Тому спробуємо дати відповідь на питання: якщо естетичний компонент в структурі духовного життя особистості мав місце, то що саме виступило оптимізуючим чинником їх творчого доробку? Або іншими словами, які механізми активізації творчості, пов'язані з естетичним компонентом в житті людини-творця, можна виділити (якщо їх визначити можливо)?

Наважимося стверджувати, що тривале включення людини в різноманітні види естетичної діяльності посилює асоціативність її мислення. Високий творчий потенціал такої особистості в даному випадку може обумовлюватись здатністю до підвищеної символізації в процесі інформаційного по-

* Догматизм (від грец. dogma — вчення, думка) - набуття, засвоєння і застосування знань, які вважаються достовірними або важливими за будь-яких умов і застосовуються без врахування специфіки наявної ситуації.

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО: ДОЛЯ ЛЮДИНИ

шуку, необхідного для інформаційного забезпечення творчої діяльності. Символізація* є використанням певного об'єкта для репрезентації чи заміщення іншого. Вона є основним елементом, наприклад, трансляції в художній комунікації. Завдяки їй у високохудожній формі живопису, танцю, музики та подібного фіксується і передаються думки та емоційно-почуттєвий стан автора. Але символізацію можна розглядати як формування внутрішніх, особистісних уявлень людини про дійсність (такий підхід трактування символу притаманний Піаже). В такому розумінні, як образне уявлення, вона є умовним позначенням будь-якого предмета, явища, поняття, стану. З цієї точки зору, у процесі інформаційного пошуку здатність людини до символізації дає їй можливість більш розширено реагувати на наявні інформаційні сигнали та повідомлення. І як наслідок цього, віднаходити в масиві неявної для творчого завдання інформації "підказку"-символ щодо подальшої стратегії творчого пошуку. Можна пригадати, наприклад, загальновідомий факт використання А. Ейнштейном образу падаючого ліфту при опрацюванні ідей теорії відносності. Або історію появи моделі бензольного кільця у А. Кекуле: при спогляданні гри мавп у вольєрі під час відвідування зоопарку він раптом зрозумів суть будови цієї речовини. Це відкриття відбулось теж завдяки символізації. Символічним за характером було також і уявлення Н. Бора про будову атома. І знамените "яблуко Ньютона" теж відіграло роль символу.

Символ — це образ, котрий репрезентує інші образи, зміст, відношення. Це може бути малюнок, дія, вислів, предмет, щоб позначити ідеї чи принципи, котрі виходять за межі наявних об'єктів. Чим багатозначнішим виступає символ, тим більш змістово він є насиченим. Тому символізація в мисленні суб'єкта творчості відіграє роль оптимізуючого творчий процес: фактора, особливо в художній творчості. Її можна вважати зміною одних образів та емоційно насичених уявлень іншими. Внаслідок цього посилюється асоціативність мислення суб'єкта творчості. І до того ж, це допома-

гає ще й нейтралізації наслідків консерватизму мислення (можливо, і догматизму), котрий достатньо часто притаманний людині-професіоналу (митцеві, вченому, винахіднику, філософу) в силу специфіки процесу інформаційного пошуку в умовах невизначеності, що супроводжує її творчу активність.

Інформаційний пошук в творчому процесі характеризується двома аспектами: змістовим навантаженням та формою, яку набуває зміст в інтерпретації людини-творця. Форма предмета, що оптимізує творчість, є динамічною константою. Один і той же зміст можна представити чи віднайти в абсолютно різній формі, хоча б відмінними між собою за змістом образами (наприклад, падаючим яблуком і Землею). І тут є один важливий момент. Дані образи асоціативно можуть бути пов'язані з завданням, котре ставиться вченим або митцем, але можуть і не мати такого зв'язку, чи здатні навіть сприйматись, як не актуальні для творчого пошуку.

Тобто, зміст інформації і форма її репрезентації в інформаційному пошуці цінного для рішення поставленого творчого завдання, спроможні впливати на людину творця. Але одночасно їх потрактування і власне відбір повністю (або переважною мірою) залежать від людського життєвого досвіду, емоційно-почуттєвого стану, і багатьох інших факторів, в тому числі й ціннісних орієнтацій особистості. Наявні у неї ціннісні орієнтації впливають на стиль мислення, в межах котрого на момент опрацювання творчого завдання, у людини формується гносеолого-креативна установка - загальна схема пошуку, оцінки, відбору інформації, що направляє її думки на постановку не тільки самого творчого завдання, а й його подальшого корегування, вибору необхідних процедур і засобів діяльності, та власне саму специфіку інформаційного пошуку в творчому процесі. Тут і відбираються тільки певні внутрішні та зовнішні чинники як актуальні. Все інше сприймається не актуально — як неявне (і тому нецінне). Одному змісту і формі його подання надається перевага над іншими.

* Символізація від символу (грец. symbolon — умовний знак, прикмета, ознака) - предмета, дії тощо, що використовуються для умовної фіксації та подання поняття, художньої ідеї, явища та подібного.

О.П. Полішук. Інформаційний пошук і ціннісні орієнтації особистості...

Можливо, щоб не було інформаційного перевантаження чи звуження предметного поля самого інформаційного пошуку.

Нечітка структура та багатоманітність в подачі форми, що притаманна символізації в мисленні, допомагає нейтралізувати дію цієї установки. І це, з нашої точки зору, оптимізує творчість, розширяючи поле інформаційного пошуку: деяка неявна інформація теж включається в сферу опрацювання проблеми.

Отже, можна загалом стверджувати, що крім інформаційного та результативного аспектів оцінки творчості людини суттєве значення має особистісно-мотиваційний критерій, який фіксує людські потреби, інтереси, стиль мислення, волю, ціннісні орієнтації особистості, включеної в творчу діяльність.

В процесі творчості у людини функціонують особливі евристичні прийоми, на

основі котрих найчастіше інтуїтивно відбирається, інтерпретується та оцінюється інформація і формується правильне рішення без послідовного перебору всіх можливих варіантів (як наприклад, це робиться комп'ютером). В їх основі лежить передусім символізація мислення суб'єкта творчості. Завдяки їй аналогово, асоціативно і при швидшено здійснюється за принципом "гілки дерева" відбір тієї інформації, яка є найбільш продуктивною для творчого акту. Засобом посилення символізації, як важливого механізму творчого мислення, може виступити включеність суб'єкта творчості в постійне або тривале заняття різними видами естетичної діяльності. Іншими словами, наявність в структурі духовного життя особистості естетичних ціннісних орієнтацій позитивно впливає на результативність її творчості.

¹ Кузнецов Н.А., Мухомлицили Н.Л., Шрейдер Ю.А. Информационное взаимодействие как объект научного исследования (перспективы информатики) //Вопросы философии. — 1999. — № 1. — С. 83.

² Самин Д.К. 100 великих ученых. - М.: Вече, 2001. - С. 283.

³ Самин Д.К. 100 великих ученых. - М.: Вече, 2001. - С. 327.

⁴ Самин Д.К. 100 великих ученых. - М.: Вече, 2001. - С. 407.